

tær (departementschef), en position, han beholdt frem til sin afgang i 1970. Hans hovedfortjeneste var udsoningspolitikken med Polen, som kronedes med Warszawa-traktaten, der blandt andet betød en de facto anerkendelse af Oder-Neisse som tysk østgrænse. I 1973 døde Duckwitz 68 år gammel. Han var en robust person med en omskiftelig karriere, en betydelig kapacitet og havde en særegen tilpasningsdygtighed.

Det er i enhver henseende en vellykket politisk biografi af en de få ”gode tyskere”. Den er kildemæssigt godt funderet og velafbalanceret i bedømmelsen af en person af format. Trods næsten 400 sider føles den ikke lang; den er naturligvis tilpasset et dansk publikum. Efterkrigsperioden behandles kun skitse-mæssigt, men giver appetit på mere. Duckwitz fremstår i Kirchhoffs behandling som en, der tillod sig at blive klogere; sagt i modsætning til personen i en stor birolle, nemlig den rigsbefuldmægtigede i Danmark Werner Best. Styrken ligger dels i den prioriterede politiske synsvinkel, dels i aktørernes præcise placering i den tidsmæssige sammenhæng. Krigskonjunkturerne – og dermed de ændrede præmisser for politisk handling – står meget klart. Og transformationen fra samarbejde (kollaboration) til modstand virker naturlig og præcis.

Bjørn Rosengreen

| HANS KIRCHHOFF: *Holocaust i Danmark*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2013, 362 s., 299,00 kr.

Hans Kirchhoffs bog om Holocaust i Danmark er en artikelsamling, hvoraf fire af de seks artikler har været udgivet i tidsrummet 1994 til 2010. De to sidste har befundet sig i skrivebordsskuffen – dog ikke med 70-års jubilæet for oktober 1943 for øje. Efter en indledning behandler den første artikel Danmark som særtilfælde, hvor besættelsesmagten af hensyn til den danske regering afholdt sig fra at introducere indgreb mod jøderne. Netop hensynet til den danske regering holdt indtil samarbejdspolitikken sammenbrud og regeringens tilbagetræden. Derefter følger et kort afsnit om den tyske beslutning om jødedeportationen. Centralt i udgivelsen – og som den egentlige nyhed – offentliggøres gesandtskabets skibsfartssagkyndige G. F. Duckwitz’ dagbogsnotitser fra 11. september til 4. oktober 1943 i dansk oversættelse. Selv om dagbogen er ganske kortfattet (ca. fem linjer pr. dag, for den nævnte periode i alt kun 5 sider), har den haft en ganske særlig betydning for bedømmelsen af den rigsbefuldmægtigedes ansvar for deportationens meget beskedne omfang. Da krisen og rygtestrømmen om en forestående deportation også nåede departementschefer-

ne, foreslog de at internere de danske jøder på dansk grund. Derefter går Kirchhoff over Sundet til Stockholm og behandler hele den svenske vinkel på begivenhederne i september og oktober 1943. Herefter fokuserer han på de danske og tyske embedsmænd med Adolf Eichmann i en hovedrolle, der alligevel viser sig at være en birolle. Dernæst følges det danske pres på det tyske udenrigsministerium for at få de fejltagtigt deporterede jøder ført tilbage til Danmark og at sikre dem mod transport østpå, forsendelse af hjælpepakker og mulighed for inspektion i Theresienstadt. Bogen slutter med et 100-siders lovligt langt afsnit om det besøg i Theresienstadt, som en delegation fra Danmark og internationalt Røde Kors foretog i sommeren 1944.

Artikelsamlingen er en fortrinlig ledsager til Duckwitz-biografien. Jødedeportationen følges af en præcis rammebeskrivelse og præsentation af determinanterne for jødeaktionen. Kirchhoff skildrer beslutningsforløbet med en nænsom irettesættelse af Tatiana Berenstein fra begyndelsen af 1990'erne.¹ Anmelderen havde foretrukket Kirchhoffs næsten samtidige, men længere bidrag "Endlösung over Danmark",² selv om det også præsenterer dobbeltstrategien.

I Kirchhoffs oversættelse af Duckwitz' dagbogsoptegnelser fra september-oktober 1943 har der indsneget sig en forglemmelse. I optegnelsen fra den 28. september 1943, hvor det centrale møde med socialdemokraterne Hans Hedtoft, H.C. Hansen og Alsing Andersen omtales, og hvor tidspunktet for den forestående jødeaktion videregives, er den svenske deltager Ekblad faldet ud. Faksimilen af denne centrale dag viser det tydeligt. Der gives ingen nærmere forklaring på, hvorfor Duckwitz vælger at medtage sin svenske socialdemokratiske kontakt, men det har sikkert været for at fjerne eventuel skepsis om meddelelsen om tidspunktet for jødedeportationen tre dage senere.

Kirchhoffs behandling af departementschefernes reaktion på rygterne om den forestående jødedeportation kaldes et studie i det mindst ondes etik. Det var vel egentlig en ganske traditionel embedsmandsreaktion; en i sin inderste kerne rendyrket forhandlingspolitik på et tidspunkt, hvor de politiske ansvarlige havde efterladt embedsmændene i direkte kontakt med besættelsesmagten. At departementscheferne tog initiativet til at internere de danske jøder i Danmark, var logisk; formålet var at begrænse tyske overgreb og skåne danskerne

¹ Tatiana Brustin-Berenstein: "Betragtninger over forløbet af den mislykkede jødedeportation under den tyske besættelse af Danmark", *Rambam*, 2/1993, s. 101-111; Hans Kirchhoff: "Hvorfor udløste dr. Best aktionen imod de danske jøder – og hvorfor saboterede han den?", *Rambam*, 1994, s. 59-76.

² Fra Hans Sode-Madsen (red.): *Føreren har befalet!* "Jødeaktionen oktober 1943", København 1993.

for tysk vilkårlighed. Selv om artiklen har 10 år på bagen, har Kirchhoff tilpasset sin vurdering af departementschefernes initiativ i retning af Hæstrups tidligere vurdering i værket ... *til landets bedste, hovedtræk af departementschefsstyrets virke 1943-45* (1966-71).

Det er selvfølgelig bemærkelsesværdigt, at Adolf Eichmann ikke bare endte i Jerusalem i 1961, men også aflagde København et kort besøg den 2. november 1943. Besøget havde i sig selv kun begrænset betydning. Kirchhoffs afsnit om Eichmann har især fokus på den danske påpegnning af de tyske fejltagelser: de ældste deporterede kunne vanskeligt udgøre nogen stor sikkerhedsrisiko for besættelsesmagten. Dette afsnit viser først og fremmest betydningen af det hyppige og personlige danske fremmøde i det tyske udenrigsministerium; gesandtskabet havde i den periode rigelig kapacitet hertil. Ved at forfølge de tyske blottelser – herunder hele tiden at genopfriske jødeaktionens fiasko – og fastholde de centraltyske myndigheder på, at jøderne fra Danmark skulle deporteres til Tyskland og ikke videre til besatte østområder, er der her også holdepunkter for, at de relativt få dødsfald blandt andet havde baggrund i de danske myndigheders pågående interesse. Endvidere fik de danske myndigheder aftvunget den tyske modpart et tilsagn om at kunne besøge de deporterede; tilsagnet realiseredes den 23. juni 1944. Forløbet af Theresienstadt-besøget beskrives alt for detaljeret. Det gælder også vurderingen af de involveredes følgagtighed over for det fortegnede billede af de faktiske forhold i Theresienstadt. De pågældende besøgsdeltagere har været bevidste om, at de deltog i et tyske paradenummer.

Den svenske vinkel på begivenhederne i oktober 1943 vil være læsere af nærværende tidsskrift bekendt.³ Kirchhoff får skabt en klar forståelse for ændringerne i den svenske politik, der dels medførte, at det meddeltes offentligt i svensk radio, at man var indstillet på at modtage flygtninge fra Danmark, ligesom man interвенerede officielt i Berlin og tilbød internering i Sverige. Dermed bidrog man til at skabe international opmærksomhed og fik pirret den tyske følsomhed for at få afsløret jødedeportationerne og deres mere konkrete konsekvenser.

Selv om artikelsamlingen er bearbejdet og tilpasset en anden sammenhæng, mener Kirchhoff, at argumentation og resultater synes at kunne stå distancen. Det må man give ham ret i, dog med et forbehold: Bests optræden som sabotør kunne godt have været revideret.

Bjørn Rosengreen

³ Hans Kirchhoff: „Oktober 1943 set ‚från hinsidan‘. Det svenske utrikesdepartement og jødeforfølgelserne i Danmark. En studie i humanitær hjælp og realpolitik. I: Démarchen - forspil og forløb“, *Historisk Tidsskrift*, 97 (1997), s. 80-115 + „II: Protest og reaktion“, *Historisk Tidsskrift*, 97 (1997), s. 313-355.